

<https://doi.org/10.62837/2024.10.232>

AYBƏNİZ QADAŞOVA
Azərbaycan Tibb Universiteti
adadashova@amu.edu.az

İNGİLİS DİLİNİN LEKSİKOLOGİYASINDA SÖZLƏRİN QRAMMATİK MƏNALARINDA DƏYİŞİKLİK

X Ü L A S Ə

Açar sözlər: *leksikologiya, qrammatik mənə, söz, sadə, düzəltmə, mürəkkəb sözlər*

Dildə olan hər bir sözün öz mənası vardır və mənalarına görə fərqlənir. Ənənəvi dilçilikdə sözlərin qruplarda və siniflərdə qruplaşması qeyd olunur. Sözün bir neçə mənası da ola bilər ki, bu da bir söz, bir mənə formalarının doğru olmadığını göstəricisidir. Sözlərin mənası müasir ingilis dilində *linu* semantik, *linns* də fonetik mənalarına, quruluşuna görə fərqlənir. Sözlər həmçinin fəal və qeyri fəallığa görə də bölünə bilər. Fəal sözlər daha çox və tez-tez işlədilən sözlər hesab edilir. Geniş mənada bu və ya digər sözün işlənməsi məqamdan və ətraf mühitlə münasibətindən asılıdır. Sözlərin sintaqmatik planda seçilməsi və birləşmələrdə işlədilməsi mühüm rol oynayır. Qeyri-fəal sözlər isə konkret danışığ əsnasında işlədilir. Sözlər bəzən bir-birinə elə birləşir ki, onlar bütöv bir cümlə əmələ gətirir. İngilis dilində sözlərin mənalarında dəyişikliklər geniş araşdırılır, bu da dilçiliyin qarşısında mühüm yer tutur. Dil bir funksional sistem kimi bütün səviyyələrində mürəkkəbliyindən asılı olmayaraq, öz xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Qrammatik dəyişikliklərin özünə məxsus yaranma səbəbləri mövcuddur. Daxili amillərə dilin daxili inkişafı, xarici amillərə isə başqa dillərlə təmas, müxtəlif dialekt təsirləri və sosial cəhətdən fərqliliyi aiddir. Söz həmçinin başqa vahidlərdən ayrı şəkildə də işlədilə bilər. Yazılı dilin danışığda dəyişikliyə uğraması qrammatik variantlarla gözlənilmişdir.

Sözlər dilə aid olan ehtiyacı ödəmək üçündür. Bu da sözdəki qrammatik leksik-semantik quruluşlara nəzarət etmək deməkdir. Müasir ingilis dilində semantik və fonetik oxşarlığa əsaslanır. Sözlər qrammatik baxımdan forma etibarilə formalaşır. Burada leksik əlamət kimi sözün strukturu götürülür. Məlum olduğu kimi sözlər qrammatik quruluşuna görə sadə, mürəkkəb və düzəltmə ola bilər. Yazılı dilin danışığda dəyişikliyə uğraması da mümkündür. Məlumdur ki, söz semantik vahiddir və onun konkret mənası vardır. Söz fonetik cəhətdən formalaşmır, bütövdür və onun özünün vurğusu olmalıdır. Söz həmçinin başqa vahidlərdən ayrı şəkildə işlədilə bilər. Sözlər təklildə də mənaya malik dil vahididir. Bəzi sözlər hərdən daha çox sinfə aid ola bilər. Məsələn, steel-polad, cotton-pambıq sözlərini nəzərdən keçirək. A steel bridge is very hard. “Polad körpü çox möhkəmdir”. Cotton comes

from Egypt. “Pambıq – Misirdə yetişir. A cotton shirt is very light. “Pambıq köynək çox yüngüldür”. Nümunələrdəki sözlər həm isim, həm də sifət kimi işlədilmir. Bus stop = a stop for buses, shoe polish = a polish for shoes. və s. Bu nümunələrdə dəyişikliyi biz söz önləri vasitəsilə göstərə bilərik. (1. Səh.14). Sözü sadəcə olaraq vahid mənalar ifadə etməsini iddia etmək düzgün deyildir. Məsələn, ingilis dilində “sit down”, “stand up” “əyləş” və “ayağa qalx” söz birləşmələrinin mənaca tərkib hissələrinə bölmək mümkün deyildir. Bəzi frazeoloji birləşmələr vardır ki, onların qrammatik mənalarının ayrı-ayrı komponentlərdən ibarət olduğunu demək düzgün deyildir. Dilçilər sözü ən kiçik bir sərbəst komponentlərdən ibarət olduğunu qeyd etmişlər. Müasir ingilis dilində fərqliliyə məxtəlif dil səviyyələrində vaxt gəlinir. Bu qrammatik fərqlilik bir-birindən fonetik, leksik və bəzən də sintaktik cəhətdən nəzərə çarpır.

Ümumiyyətlə fərqlilik dilin “qeyri-standart” forması kimi gözlənilir. Dildə bu fərqlilik problemi ilə linqvistika ilə bərabər sosiolinqvistika da ingilis dilinin iki əsas variantı qeyd olunur: standart və qeyri-standart. Qrammatik variantlar leksik ifadələrin tərkibində qrammatik dəyişiklik apardıqda, başqa sözlə desək, komponentlərin qrammatik formasını dəyişdikdə əmələ gəlir. Qrammatik variantlarda ifadənin mənasında deyil, qrammatik formasında dəyişiklik yaranır. Qrammatik fərqliliyi qeyd etmək olar: to nip in the bud to check in the bud. və s. İngilis dilində leksik-qrammatik variantlara misal olaraq different from, different than, different to sözlərini təhlil etmək olar. Bəzi qədim lüğətlərdə different to daha çox işlənirsə və sonradan bu sözünün işlənməsi düzgün hesab olunmurdu. Bu da ti differ feilindən sonra “to” sözünün işlənməyinin düzgün olmaması idi. İngilis dilinin qrammatik variantları arasında morfoloji səviyyədə inventar fərqi demək olar ki, yoxdur. Variantlarda morfoloji səviyyədə bütün vahidlər ümumi nüvəyə malikdir. Morfoloji səviyyədə variantlar arasında fərqlər, xüsusilə sözdəyişdirici morfemlərdə müşahidə olunmuşdur. Məsələn, Britaniya variantdakı “got” formasına amerikan variantında “gotten” forması uyğun gəldiyi qəbul olunmuşdur. Məsələn, for it we had missed our trains and gotten home late. Qrammatik dəyişikliyə əsasən “got” söz formasının ingilis dilinin amerikan variantında da təsadüf edilir (2. səh.31-32). Ənənəvi dilçilikdə və qrammatikada məna əsas götürülür və sözlər qruplar ümumiləşdirilir: isim, feili sifət, əvəzlilik, bağlayıcı, sözünü, nida, zərf ənənəvi qrammatika adətən “nida” hissələrinin təqdimatı ilə qeyd olunur. “Niq hissələri termini müasir qrammatikada qeyd edilməmişdir. Sözlərin təsnif edilməsi həm qrammatik, həm leksik, həm də fonetik cəhətdən fərqlənir. Sözü mənasının fərqləndirilməsində funksiya da vacib rol oynayır. Sözü mübtəda, tamamlıq, təyin və s. kimi funksiyasında olması da onun hansı sinfə aid olduğunu şərtləndirən amillərdən hesab edilir. Müasir ingilis dilində ismə aid olan qrammatik əlamətləri göstəricilərlə göstərilir. İsim aşağıdakı bir sıra şəkilçilər vasitəsilə düzəlir. –er, (or), ness ment, ism, auce, -ing və s. Məsələn, vriter, yazıçı, heroism the vriting “yazı” və s. isimlərin qarşısında adətən müəyyənlik

və qeyri-müəyyənlik artikl işlədilər bilər. an ocean “ocean”, a lake “göl” və s. İngilis dilindəki “proved” və “proven” sözlərindəki dəyişikliklər söz formaları Britaniya və Amerika variantlarında fərqli leksik-semantik formalarda rast gəlinir. Ümumiyyətlə, ingilis və amerika variantlarında sözlər arasında qrammatik fərqlər daha dolğun göstərilmişdir. Böyük Britaniya variantında “proven” yalnız köhnəlmir “notproven” birləşməsində mümkündürsə, amerika variantında isə bütün mənələrdə və “proven” feilinin bütün əhatələrində işlənir. Məsələn, getting these two problems ironed out before going to the baving alley has proven. İngilis dilinin qrammatikasında morfoloji səviyyədə sözlərin variantlığının yaranması xüsusilə, diqqət mərkəzində olur. Məsələn, danışq dilində amerika leksikasının təsiri altında **-ize** komponentlərindən istifadə edilir. Bu morfoloji göstəricilər isimlərin sonuna artırılaraq feil düzəldən şəkilçi morfemlərin danışılmaz rolu vardır. Danışq dilində amerika leksikasının təsiri altında sözlərdə dəyişikliyi göstərmək olar. Semantik mənə daşıyan leksik vahidlər yaradır. Məsələn, hospital sözünün sonuna **-ize** əlavə etməklə “hospitalize” leksik vahidi yaranır. Mənası “xəstəxanaya aparılan və ya xəstəxanada yerləşdirilən adam” deməkdir. İngilis dilinin bütün variantlarında morfoloji variantlıq tez-tez rast gəlinən bir vəziyyətdir (3.səh.18-19). İsmə aid olunan artikllə işlənmə səbəbinə görə bəzən ancaq sözün qarşısında işlənmiş artikl onun ismə aid olmasını bildirir. Məsələn, a five is a mark. “Beş qiymətdir”. The apple is on the table. “Alma stolun üstündədir”. İsimlərin qrammatik baxımından dəyişikliyi onların mənə fərqləndiyini göstərir. İsim əşyaıq bildirdiyi üçün onun qarşısında əlamət və ya keyfiyyət bildirən təyin işlənə bilər. a deep ocean – “dərın okean”, a new blouse – “yeni köynək”, a beautiful women – “gözəl qadın”. İsimlər qrammatik funksiyalarına görə həm cəm, həm də tək formada olur. A chair – chairs, a girl – girls.

İsimlər cümlədə mübtədə, məubtədə, tamamalıq, predikativ, təyin, zərflək (sözünü ilə birlikdə) funksiyasında işlənə bilər. Qrammatik baxımdan isimlər morfoloji quruluşuna görə müəyyən qruplara bölünür ki, bunlar da sözlərin təsiri kimi qəul edilir. Müasir ingilis dilində sözlər sadə, düzəltmə və mürəkkəb olmaqla üç yerə bölünür. Sadə sözlər bir kökdən, düzəltmə sözlər şəkilçilərə əsasən düzəlir. Mürəkkəb isimlər isə iki sözün birləşməsindən düzəldilir. Bu da qrammatikada sözlərin mənə fərqləndiyinə təzahür edir. İngilis dilində qrammatik dəyişikliklər həm morfolojiya, həm semantik, həm də sintaktik cəhətdən özünü büruzə vermişdir. Müasir ingilis dilində sadə cümlənin struktur təhlili qənaətə onların feili və ismi struktur tipləri qarşılaşdırıla bilər. Digər dillərdə olduğı kimi ingilis dilində də feili struktur tipləri üstünlük təşkil edir. İngilis dilində sadə cümlənin struktur tiplərində cümlə üzvlərinin mahiyyətini müəyyənləşdirməkdə subyekt-obyekt və predikativ kateqoriyalarla şərtlənən predikativ münasibətlər həlledici önəm daşıyır. İngilis dilinin tarixi inkişaf mərhələlərində sadə modellərində subyekt-predikat münasibətlərinin təkamülü ilə yanaşı, struktur-semantik genişlənmədə gedir, ikinci

dərəcəli üzvlər formalaşır. Sadə, düzəltmə, mürəkkəb cümlələrin özünəməxsus məna fərqləri əsas yer tutur. Bu cümlələr qrammatikada öz məna çalarlığına görə fərqlənir (4. Səh.23-24). Sadə, mürəkkəb cümlələr kimi sözlər də özünəməxsus dərəcədə mənalarına görə fərqlənir. Düzəltmə sözlər şəkilçilər vasitəsilə dəyişdiyi kimi, mürəkkəb sözlərin mənaları isə onları təşkil edən komponentlərdən fərqlənir. Bu fərqliliklər bir-birindən fonetik, leksik və bəzən sintaktik cəhətdən özünü biruzə verir. İngilis dilinin variantlarında sintaktik səviyyədə tutşdurmaq predmeti söz birləşmələrinin və cümlələrin qrammatik modellərinə əsaslanır. Bu səviyyədə sintaktik strukturlarındakı distrusiya fərqləri görmək olar. Bu da sintaktik konstruksiyaların bəzi elementlərinin distrubiyasında özünü fərqli şəkildə göstərə bilir.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Nəbiyeva N.Ə. Müasir ingilis və Azərbaycan dilərində mürəkkəb isimlər. Bakı, 2005;
2. The philosophy of Grammar. London 1985;
3. Бархударов, Штелинг. «Грамматика английского языка. Москва 1973;
4. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, 1986

Qadashova Aybaniz

Differen ars in the grammatical meaniys of words in the lexicology of the english language S U M M A R Y

Key words: *grammatical, meauing, simple, word, lexical, compound*

The linguish cousider the category of munber of words as a relafed system of oue or more objects. Lexical-grammatical means of words are shavin in this articl. The historical chouges and gramatical meauings of word, are used in his article. The words such as nouns are observed to lie divided into some groups accordiny to tuek grammatical and morphological structure. The structure of words is used as a main sign the case grammatical formes of words sucly as maens are shown as sineple, derivative and coupouud. The authors refer to the spelling aud arithmetic rules to the quautahve of the category of nouns. This grammatical choujes of naens never speak, about the additional levical meauu`ng of abstract nouus. The nouns scan be classified simple, devioafive and compound forms. They cau he classified simple such as a tree, a bode. The atter words a worbrer, a reporter, freedan are called derivative forms. The other grammatical cases of nams are componiet fous, such as cousist ---ar more systems. Such as apple tue, timetable and etc.

Гадашова Айвениз

**Различия грамматических значений слов в
лексикологии английского языка**

Р Е З Ю М Е

Ключевые слова: *грамматический, существительное, производный, значения, слово*

В современном английском языке существительные могут быть классифицированы следующим образом: простые, производные и составные слова. В этой статье рассматриваются лексико-грамматические средства слова в английском языке. Эти слова используются для обеспечения потребностей общества. И эти слова на языке связаны друг с другом. И эти слова основываются либо на исторической относительности, либо на фонетическом. И в этой статье идёт речь о словах. Могут быть сгруппированы по форме. Также лингвисты рассматривают категорию числа существительных из одного или нескольких объектов. Предметами рассмотрения грамматически английского языка являются морфология и синтаксис английского языка. Грамматический строй английского языка претерпел значительные изменения с течением веков. Определение предшествует определяемому и не имеет морфологических показателей согласования с ним. В статье говорится о грамматических значениях английских слов. Изменения значения этих слов показаны путём их обработки в простой, производный и сложной форме.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.10.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.10.2024

**Rəyçi: prof. Z.Ş. Məmmədova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**